

Onder de titel Metamorfoze geeft het Bureau voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, ondergebracht bij de Koninklijke Bibliotheek, uitvoering aan het Nationaal Programma voor Conservering van Bibliotheekmateriaal, een initiatief van het Ministerie van OCenW.

in dit nummer:

- 1
'Raising awareness'
De wet van Bordewijk
- 2
Couperus en Sint Nicolaas
5 december 1928 op film en fiche
- 3
Een tweede leven voor de collectie- Kruseman
Metamorfoze in de UB Leiden
- 4
Metamorfozen
Metamorfose van Poul Anderson
- 5
De aantrekkingskracht van het geheimzinnige
De Oera Linda Bok-collectie
- 6
Massaontzuring in de KB
Beoordeling van de eerste praktijk-ervaringen
- 7
Beter dan het origineel
Afgeronde projecten van het Letterkundig Museum
- 8
Oogst Oktober 1999; Snippers

Redactie

Dennis Schouten, Ingeborg Verheul, Femke van Otegem. *Met bijdragen van:* André Bouwman, Salma Chen, Jenny Mateboer, Henk Porck, Johanneke Sytsema

Metamorfoze Nieuws

ISSN 1387-084X, verschijnt 3x per jaar
Koninklijke Bibliotheek
Prins Willem-Alexanderhof 5
Postbus 90407, 2509 LK Den Haag
telefoon 070 314 03 73 / 070 314 04 25
fax 070 314 04 27 e-mail metamorfoze@kb.nl
website <http://www.kb.nl/metamorfoze>

Wat hebben de Friezen met Atlantis te maken? Gelovigen en sceptici passeren de revue in een bijdrage over het Oera Linda Bok. Ook in dit nummer een vergelijkend warenonderzoek naar microfilms en fiches. En: Metamorfoze begint haar vruchten af te werpen. Deze zomer werd een reeks projecten afgerond. In deze nieuwsbrief een overzicht.

'Raising awareness'

De wet van Bordewijk

Als in het verleden beter papier was gebruikt om publicaties op uit te geven, dan hadden wij nu niet zo'n goed belegde boterham aan het Metamorfoze-project. We zouden dan op andere wijze aan de kost moeten komen. Maar ja: men wist het niet, zag het niet, had niet door dat het merendeel van de publicaties op termijn verloren dreigde te gaan enzovoort, enzovoort. Enfin, u kent het hele verhaal uitentreuren. En daarom leest u nu Metamorfoze nieuws.

Contemporaine verzuchtingen

Toch: wij waren lang niet de eersten die doorhadden dat er iets grondig mis is met ons papieren erfgoed. In eerdere nieuwsbrieven heeft u al contemporaine verzuchtingen over slechte papierkwaliteit kunnen lezen, van onder anderen E.G. Volkersz en Jan Greshoff. U begrijpt: het wordt een beetje een sport om zulke uitingen te traceren. En ja hoor, ook deze keer is het gelukt er eentje te vinden, en, zoals meestal, puur bij toeval. Voor me ligt het nostalgische *Haagse mijmeringen* van F. Bordewijk. Het verscheen in september 1954 ter gelegenheid van het honderdjarig bestaan van de 's-Gravenhaagse Boekhandelaars Vereeniging. Wellicht onnodig om te vermelden: het hele boekje is

lichtelijk verkleurd, en ruikt al naar ontbindend papier. Maar dat was niet de schuld van Bordewijk!

Kwijnend kroost

Bordewijk, die zich zijn hele leven als dilettant in de letteren bleef beschouwen, omdat hij eerst en vooral advocaat was, heeft een soms wat afstandelijke en formele stijl, die misschien niet aan iedereen een glimlach ontlokt. Toch wil ik u niet onthouden wat hij schrijft over 'Het Boek'. 'Laat ik dan met een persoonlijke ervaring besluiten, en wel ene omtrent boeken die niet slechts mijn stoffelijk eigendom zijn geworden, doch die daarenboven, afgezien van de auteurswet, mijn geestelijk eigendom zijn gebleven. De oudste onder deze kinderen heb ik al sinds jaren in mijn kast vergeeld aangetroffen, ondanks houtvrij papier. Dat was een ongekende en curieuse ervaring. Ge denkt uw kroost behoorlijk te hebben behandeld, ge hebt het met zorg afgestoft, zo nu en dan, de nieuwsgierigheid bekruipt u onverwachts nog eens een blik te werpen op een vergeten inhoud, en een lijdend oker kijkt u verwijtend aan. Gij gezond, en uw kroost bezig weg te kwijnen aan een slepende kwaal.'

Formele oplossing

Bordewijk zou geen jurist zijn, als hij niet een formele oplossing zocht voor dit euvel. Hij meende dan ook een Algemene Maatregel van Bestuur te moeten uitvaardigen, voorzien van een heuse considerans. Met de tekst daarvan wil ik dit stukje besluiten, met de kanttekening dat we hier te doen hebben met een poging tot bewustwording van het probleem bij auteurs. Een oplossing – bijvoorbeeld een oproep tot het gebruik van permanent papier – wordt niet geboden.

Maar toch, de AMVB:

‘Overwegende dat het Ons wenselijk is voorgekomen dat de beoefenaars der schone letteren zich bezinnen omtrent de vraag naar

vergankelijkheid of onvergankelijkheid der resultaten van hun geestelijke arbeid, Zo is het dat Wij, De Nederlandse auteurs, hetzij georganiseerd, hetzij ongeorganiseerd, niet gehoord, Hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:

ENIG ARTIKEL

Hij die in het bezit is van drukken van eigen werk, ouder dan vijf en twintig jaar, of die in staat moet worden geacht zich deze te verschaffen, hebbe zich onmiddellijk te vergewissen nopens de kleur van derzelve papier.’

Jenny Mateboer

Bordewijk omstreeks 1955

Foto: Barend Rijdes (collectie Letterkundig Museum)

Couperus en Sint Nicolaas

5 december 1928 op film en fiche

Producten

Na ruim twee jaar Metamorfoze beginnen we steeds meer te denken aan het eindresultaat. Dat is dus onder andere de enorme hoeveelheid microfilms en -fiches die is geproduceerd. Geregeld wordt er geklaagd over het gebruik van dergelijke producten. Om eens te zien hoe terecht die klachten zijn, heb ik de films en fiches zelf getest. Hiervoor heb ik twee kranten gelezen, *De Volkskrant* (fiche) en *Het Vaderland* (film), beide van 5 december 1928. Op de film stonden 55 dagen krant, terwijl in een doosje fiches een heel jaar was opgeborgen. Wat een ruimtebesparing! Daar staat tegenover dat de krant op de film groter was opgenomen, en dus makkelijker te lezen was.

Benodigheden

Voor een beginnende micro-lezer, zoals ik, zijn goede instructies bij een leesapparaat onontbeerlijk. Om een film goed onder de lens te kunnen frummelen, moet je wel weten waar je moet beginnen! En daarna bleek: een goed leesapparaat is nog veel belangrijker. Een rustig beeld kun je alleen krijgen als je behoorlijk

scherp kan stellen, en het beeld kan draaien, schuiven en vergroten. En een schoon scherm is ook geen overbodige luxe. Gelukkig was in mijn geval aan al deze voorwaarden voldaan.

5 december 1928

Ik wilde dus 5 december eens bekijken. Even zoeken. De rolfilm maakte een zorgwekkend naaimachinegeluid bij het vooruitspoelen, maar ging wel lekker snel. Het fiche was wat moeizamer, want ik moest even wennen aan het sturen. Net als bij een zeilboot ga je naar rechts als je naar links stuurt. Maar met slechts 10 dagen op een fiche hoef je niet zo ver te zoeken. Zo las ik dat Sint Nicolaas per trein in Den Haag was aangekomen; dat het ontwerp voor het nieuwe Museumplein in Amsterdam af was, zonder ezelsoor, en dat er een genootschap was opgericht tot behoud van de papieren nalatenschap van Louis Couperus! Na 71 jaar blijkt dit thema weer heel actueel te zijn: de KB en het Letterkundig Museum hebben allebei hun collectie Couperus geconserveerd. Al met al vielen me die films en fiches honderd procent mee. 's Ochtends in de trein heb ik wel

eens méér moeite met zo'n grote lap papier. Niet authentiek? Nee. Maar wel handig. Niet alleen nu, maar over honderd jaar nog steeds.

Femke van Otegem

Voor meer informatie over het programma:

Koninklijke Bibliotheek
Bureau Conservering Bibliotheekmateriaal
Postbus 90407
2509 LK Den Haag

Drs. D. Schouten
(Literaire collecties)
telefoon: 070 314 03 73
e-mail: dennis.schouten@kb.nl

Drs. I.A.M. Verheul
(Behoud Nederlandse Boekproductie)
telefoon: 070 314 04 25
e-mail: ingeborg.verheul@kb.nl

fax: 070 314 04 27

Een tweede leven voor de collectie-Kruseman

Metamorfoze in de UB Leiden

'Kruseman (Arie Cornelis), verdienstelijk uitgever'. Met deze woorden opent het Nieuw Nederlandsch Biographisch Woordenboek (dl. II, k. 730) een bescheiden lemma gewijd aan de man die in 1818 te Haarlem werd geboren en aldaar 76 jaar later overleed. Inderdaad behoorde A.C. Kruseman tot de meest invloedrijke personen uit de boekhandel en uitgeverij van de negentiende eeuw. In de jaren 1840-1878 gaf hij ruim 700 titels uit: romans, poëzie, literaire en culturele periodieken, theologische en natuurhistorische werken; te veel om op te noemen.

Goede, degelijke boeken

De complete *Dichtwerken* van Willem Bilderdijk, onder redactie van diens leerling Isaac da Costa binnen vijf jaar uitgegeven in vijftien delen (1856-1859), verdienen hier niettemin vermelding. Een waagstuk, omdat een dergelijk project voor één uitgever een groot financieel risico betekende. Kruseman had vele duizenden guldens moeten investeren (onder meer voor de verwerving van de auteursrechten) nog vóór er een letter gedrukt kon worden. Ofschoon de uitgave commercieel slaagde, was geld niet zijn belangrijkste drijfveer geweest. 'Het uitgeven is bij mij waarlijk niet een speculatieve daad; de zucht om aan onze vaderlandsche literatuur goede, degelijke boeken te geven, weegt bij mij voor 't minst even zwaar', schreef hij later aan G.D.J. Schotel.

Biografie

Kruseman speelde ook een vooraanstaande rol in het verenigingsleven: in de Vereeniging ter Bevordering van de Belangen des Boekhandels, in de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en ook in de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde, die hem tot lid had verkozen wegens zijn monumentale Bilderdijkuitgave. Sinds 1878 was hij nog uitsluitend actief als historicus van het boekenvak, wat onder meer resulteerde in de nog steeds gewaardeerde *Bouwstoffen voor de geschiedenis van den*

Nederlandschen boekhandel gedurende de halve eeuw 1830-1880 (1887-1888). Ruim elfhonderd pagina's had J.W. Enschedé nodig in zijn *A.C. Kruseman* (Amsterdam, 1899-1902) om de werkzaamheid van zijn overleden stadgenoot te beschrijven. Dat lag trouwens niet alleen aan de importantie van Kruseman, maar ook aan de wijdlopiegheid van het proza van zijn biografie, doorspekt met honderden citaten omdat Enschedé vrijelijk had kunnen beschikken over de uitgebreide nalatenschap van Kruseman.

De collectie Kruseman

Deze nalatenschap berust thans deels in de Bibliotheek van 'de Vereeniging' (UB Amsterdam), deels in de Bibliotheek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde, die door de UB Leiden wordt beheerd. De Leidse Kruseman-collectie bestaat uit drie componenten die op verschillende tijdstippen zijn ontvangen:

- 1 – 53 gebonden handschriften met eigenhandige kopij van auteurs uitgegeven door Kruseman. Gelegateerd door Kruseman en ontvangen in 1895.
- 2 – Circa 3000 brieven betreffende boeken uitgegeven door Kruseman. Alfabetisch geordend per auteur en ingebonden in 122 banden. Gelegateerd door Kruseman, maar pas ontvangen in 1900, omdat diens biografie Enschedé er aanvankelijk over mocht beschikken.
- 3 – Circa 5000 brieven met particuliere correspondentie van Kruseman uit de jaren 1840-1881. Chronologisch geordend en ingebonden in 33 banden. In 1929 geschonken uit de boedel van wijlen de weduwe van J. Nieuwenhuizen Kruseman, Krusemans zoon.

Slordige schrijvers

Zo werd de handschriftencollectie van de Bibliotheek van de Maatschappij met vele tientallen nummers verrijkt: manuscripten en correspondentie van auteurs als N. Beets, A.L.G. Bosboom-Toussaint, Is. da Costa, J.J. Cremer, P.A. de Génestet, J.P. Hasebroek, P.F.L. Helvetius van den Bergh, W.J. Hofdijk, J.J.L. ten Kate, A. Pierson en E.J. Potgieter. Verder onder meer de complete kopij van zestien delen van het jaarboekje *Aurora*. Van lang niet alle uitgaven zijn kopij en begeleidende correspondentie bewaard, maar voor vele literaire werken is het mogelijk om de tekst van de kopij te vergelijken met die van de uiteindelijke druk. Kruseman schreef in een terugblik: 'Het zou voor de geschiedenis van onze vaderlandsche letterkunde niet van onbetekenend belang zijn, na te gaan, op welke wijs, ja op welke gebrekkige wijs soms, beroemde schrijvers hun

A.C. Kruseman.

Collectie Maatschappij der
Nederlandse Letterkunde, Leiden

kopij aan den uitgever afleverden. Die leemten om de overige waarde voorbij te zien en langs bescheiden middelen te verbeteren of te doen verbeteren; den schrijver ten dienst te staan zonder hem te kwetsen, zijn arbeid te volmaken door gepaste wenken; [...] te waken, dat zijn drukwerk niet ontsierd worde door die venijnig binnensluipende drukfouten [...]: ziedaar plichten, die aan het beroep van den uitgever worden opgelegd en die het tot iets meer en beter maken dan een werktuigelijk winstbejag.'

Correspondentie

Ook de brieven verschaffen ons waardevolle kennis over het letterkundige leven van de negentiende eeuw. Vooral kennis over de auteurs, want de collectie bevat nauwelijks

brieven van Kruseman zelf. Een van de weinige uitzonderingen betreft de correspondentie rond Bilderdijs *Dichtwerken*, want behalve de 328 brieven van Da Costa aan Kruseman zijn er ook 218 brieven van Kruseman aan Da Costa, die na de voltooiing van de uitgave door de geadresseerde aan de afzender zijn teruggegeven, alle uit de periode 1855-1859!

Een tweede leven

Kruseman had zijn brieven laten inbinden in banden van meest klein formaat. Hierdoor konden de brieven tegen de rugzijde van de band vaak moeilijk gelezen worden. Ook hebben veel brieven grotere afmetingen dan de platten en waren ze daarom langs een of meer kanten ingevouwen. Deze toestand

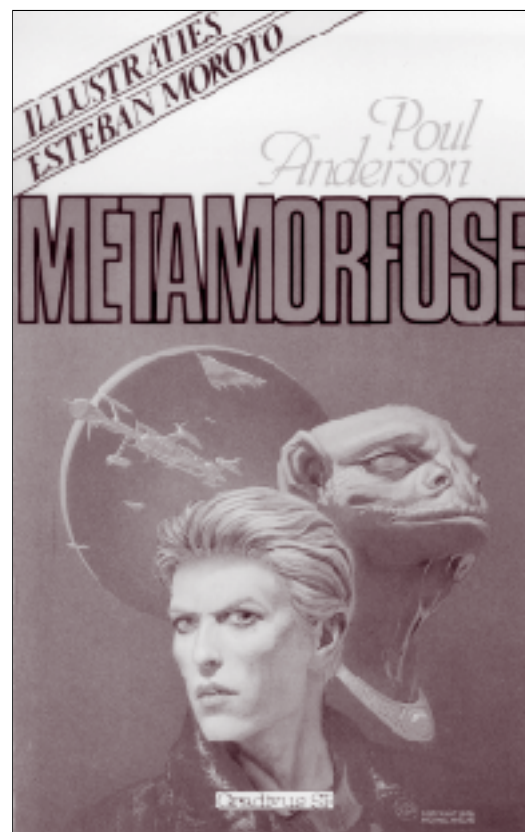
vormde een serieuze bedreiging voor het voortbestaan van de brieven, niet alleen vanwege de papiervouwen, maar ook doordat raadpleging hoe langer hoe meer mechanische schade veroorzaakte aan de randen van de stukken. Dankzij Metamorfoze ondergaat de collectie-Kruseman een gedaanteverwisseling. In meer dan één opzicht. De brieven werden in een restauratie-atelier losgehaald uit de banden, ontdaan van lijmresten, uitgevouwen, gevlakt, en, in geval van grote beschadigingen en inscheuringen, hersteld met Japans papier. En nu wachten ze, verpakt in zuurvrije omslagen, mappen en dozen, samen met de auteursmanuscripten op verfilming en op een tweede leven in microvorm.

André Bouwman

Metamorfozen *Metamorfose van Poul Anderson*

Had de omslagillustrator toevallig een foto van David Bowie bij de hand om als model te gebruiken voor de held van de science fictionroman *Metamorfose (A stone in heaven)* van Poul Anderson (1980)? Dat in elk geval niet: de illustratie heeft niets met de inhoud van het boek te maken. Maar ja, bij 'uitgeverij' Gradivus keken ze niet zo nauw. Het waren de hoogtijdagen van de science fiction in Nederland. Naast gerenommeerde uitgevers als Meulenhoff hadden allerlei kleine fondsen van twijfelachtig allooi zich op het genre gestort. In enkele jaren werden vele honderden boeken gepubliceerd, slecht verzorgd, slecht vertaald en goedkoop geproduceerd. Het papier van deze pockets is er al even erg aan toe als dat uit het laatste deel van de negentiende eeuw. Gradivus, een eenmansonderneming van een handige Haagse

jongen bestond slechts enkele jaren. *Metamorfose* was een willekeurig deel van een reeks waarvan andere delen nooit in Nederland werden uitgegeven. Maar de liefhebbers kochten het boek blindelings. Poul Anderson (1926) is dan ook een grote naam in science fiction. Hij schreef zeer veel boeken in diverse genres. *Metamorfose* behoort tot zijn mindere werk. 'Space Opera', zoals science fiction-kenners dit soort verhalen aanduiden: ruimteavonturen à la *Star Wars*. Anderson heeft vooral naam gemaakt met een aantal heel knappe en onderhoudende verhalen rond thema's als tijdreizen, parallelle universa en 'wat als' geschiedenis in bundels als *The Corridors of Time* en *The Shield of Time*. Zijn aardigste verhaal is *Delenda est*. Daarin wordt de hoofdpersoon wakker in New York anno nu. Iedereen praat

opeens met een rollende r, draagt een kilt, alle namen beginnen met 'Mac' en de samenleving is georganiseerd in clans. Het blijkt dat een tijdreiziger er voor gezorgd heeft dat de Romeinen de Punische oorlogen verloren, er

duis nooit een Romeins rijk ontstond en de Kelten dominant bleven in Europa. Aan de 'tijdpolitie' de taak om deze breuk in de geschiedenis alsnog te verhinderen. Of dat lukt...

Dennis Schouten

De aantrekkingskracht van het geheimzinnige

De Oera Linda Bok-collectie

Een Middeleeuws manuscript?

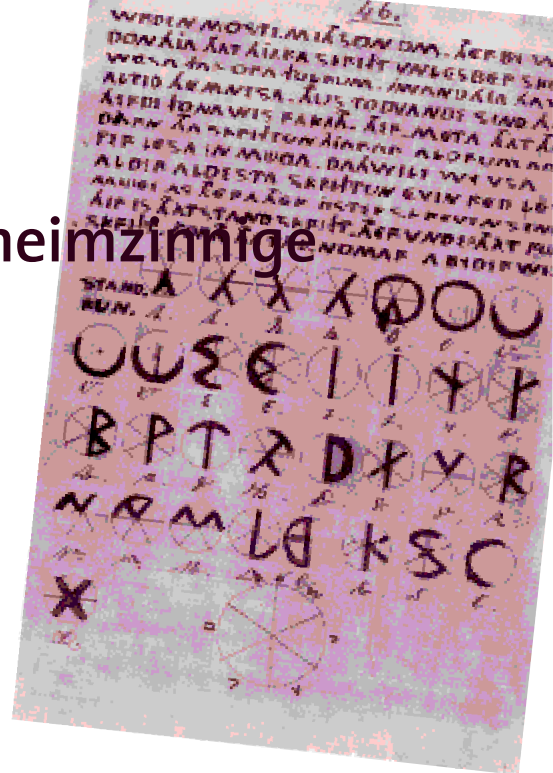
Het Oera Linda Bok is ongetwijfeld het merkwaardigste handschrift uit het bezit van de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân én uit het Nederlands literair en cultureel erfgoed van de 19e eeuw. Waarschijnlijk heeft geen handschrift ooit zoveel stof doen opwaaien als deze 190 pagina's tellende kroniek. Reeds toen het opdook in 1867 op de zolder van scheepstimmerbaas Cornelis over de Linden in Den Helder begon de discussie over de vraag of dit handschrift 'echt' was of niet. Was het wat het pretendeerde te zijn, een Oudfriese familie-kroniek van de familie Over de Linden, Oudfries Ovira Linda of Oera Linda, van geslacht op geslacht overgeleverd en het laatst opgetekend in het jaar 1256, en tevens de geschiedenis van de oorsprong der Friezen, te beginnen bij de ondergang van Atlantis? Was het Oudfries waarin het handschrift geschreven was een tot dan toe onbekend dialect waarmee het weinig omvangrijke corpus van Oudfriese teksten belangrijk werd uitgebreid? En was het gebruikte schrift het unieke overblijfsel van een eeuwenoud runenschrift? Of was dit alles zo merkwaardig dat het slechts aan een fantasierijk brein ontsproten kon zijn? Was het dan misschien 'waar maar niet echt gebeurd', een religieus boek vol oude wijsheden uit de tijd van de runen en van het Germaanse godendom, een opvatting die tot vandaag de dag in New Age kringen wordt verkondigd? En wat kon er met dit boek wel niet bewezen worden omtrent de zeer oude oorsprong der Friezen als zuiver (!) Germaans volk, een facet dat vooral in de jaren dertig naar voren kwam. Al deze en nog meer vragen hebben een stroom van publicaties opgeleverd, krantenartikelen, briefwisselingen, tekstuitgaven met vertalingen en commentaren, beschouwingen van voor- en tegenstanders, in totaal ongeveer 6 m. boeken en mappen met krantenknipsels, tezamen met het oorspronkelijke handschrift berustend bij de Provinsjale Biblioteek fan Fryslân. Deze collectie wordt nu geconserveerd.

Inhoud en taal

De inhoud van het Oera Linda Bok is niet samen te vatten: het is een verzameling van wetten en zeer diverse verhalen waarin de meest uiteenlopende plaatsen en personen opduiken. Het boek begint met een brief van Hiddo over de Linden aan zijn zoon Okko in het 3449e jaar nadat Atland (Aldland = Oudland > Atlant, door de Grieken voorzien van de uitgang -is > *Atlantis*) verzonken is, dat is 1256 n.Chr. waarin hij zijn zoon vermaant de boeken 'met lijf en ziel te bewaren en van vader op zoon over te schrijven'. De namen in de kroniek zijn vaak bijzonder 'toevallig': een van de stammoeders is Frya wat zowel 'vrij' als 'Fries' betekent. Er is sprake van Troje waar enkele Frya'skinderen na de Trojaanse oorlog vandaan kwamen. Deze gingen ergens aan land terwijl het volk luide kreten slaakte, sindsdien heet dat eiland Kreta: '*vm-a wilda krêta tham et folk anhyby vsa kvmste*'. En wie zwalkte daar over zee? Neef Teunis! (Neptunus) Wie enigszins thuis is in het Oudfries ontdekt al snel dat ook de taal van het Oera Linda Bok de toets der Oudfriese kritiek niet kan doorstaan. Veel ogenschijnlijk Oudfriesse woorden blijken verbasteringen van moderne Nederlandse en Friese woorden te zijn.

Vraag naar de echtheid

Hoe kan dan toch het Oera Linda Bok voor echt gehouden zijn? Goffe Jensma, die een proefschrift over het Oera Linda Bok voorbereidt, gaat uit van het volgende scenario: de makers van de mystificatie hebben het handschrift voorgelegd aan het eerbiedwaardige Friesch Genootschap voor Geschied-, Oudheid- en Taalkunde. Tot hun stomme verbazing hield een deel van de leden hun studentikoze grap voor echt. Omdat daardoor opeens reputaties op het spel kwamen te staan hielden de auteurs levenslang hun mond. Vanaf het einde van de negentiende eeuw bestonden er al sterke twijfels aan de echtheid van het handschrift.

Pagina 46 uit het Oera Linda Bok. De letters zijn gevormd in het rad van de tijd, het zgn. jol.

Foto: Provinsjale Biblioteek fan Fryslân

Papieronderzoek in die jaren heeft al uitgezonden dat het Oera Linda Bok geschr even is op houthoudend papier dat rond 1850 is gefabriceerd. Niemand heeft echter tot nu toe met honderd procent zekerheid kunnen vaststellen wie de makers van deze vervalsing waren. Cornelis over de Linden zelf, de man bij wie het handschrift is 'gevonden' geldt nog steeds als een van de belangrijkste gegadigden. Andere veelgenoemde namen zijn Elco Verwijs, Joost Hiddes Halbertsma en François Haverschmidt alias Piet Paaltjens. Dit alles weerhield de volkskundige Herman Wirth er in de jaren dertig niet van om dit werk over de Germaanse oorsprong van de oude Friezen voor echt te houden en in het Duits te vertalen. Evenmin voelde de Engelman Robert Scrutton in de jaren zeventig zich geremd dit werk om New Age-achtige redenen als een Middeleeuws manuscript te beschouwen en opnieuw uit te geven.

Ten slotte

Misschien is het het waas van geheimzinnigheid rond het Oera Linda Bok dat mensen in verschillende perioden steeds opnieuw heeft geboeid. Het Oera Linda Bok is wel degelijk 'echt', zij het niet als Oudfries handschrift, maar als cultuurhistorisch document waarover men nog steeds niet uitgesproken is.

Johanneke Sytsema

Massaontzuring in de KB

Beoordeling van de eerste praktijkervaringen

Selectiecriteria

Uit het gedeelte van de collectie van de Koninklijke Bibliotheek dat in het kader van het project Behoud Nederlandse Boekproductie (periode 1880-1889) is verfilmd, zijn de boeken geselecteerd die voor ontzuring in aanmerking komen. Binnen het budget dat in 1998 voor ontzuring was gereserveerd, zijn 816 boeken behandeld: dit gebeurde met het Bookkeeper-massaontzuringssysteem van de firma Archimascon in Heerhugowaard (zie *Metamorfoze Nieuws 4*). Belangrijke werkzaamheden van de KB betroffen de selectie van de te ontzuren boeken en de kwaliteitscontrole van de ontzuringbehandeling. De selectiecriteria voor ontzuring zijn na de eerste praktijkervaringen uiteindelijk als volgt vastgelegd: 1 – aanwezigheid van houtslip in het papier (op basis van een test op lignine);

2 – een hoge zuurgraad ($\text{pH} < 6$) van het papier (op basis van een pH-test);
3 – voldoende stabiliteit van de binding (boekconstructie) en het papier zelf. Alleen als aan alledrie de criteria wordt voldaan, komt het boek in aanmerking voor een ontzuringbehandeling.

Schade

Voor de behandelingencontrole is bij de zendingen een aantal testboeken meegestuurd, die naderhand zijn geanalyseerd op het effect van de ontzuring. Daarnaast zijn alle ontzuringde boeken beoordeeld op ongewenste neveneffecten van de behandeling. Over het algemeen waren de resultaten bevredigend. Er zijn echter drie tekortkomingen van de behandeling aan het licht gekomen. Op de eerste plaats is er als gevolg van de ontzuringbehandeling sprake van een geringe witte aanslag op de boekbanden. Ten tweede treden er bij sommige, veelal dunne boeken scheurtjes in het papier op, al dan niet gecombineerd met beschadiging van de binding van het boek. Ten derde is vastgesteld dat de mate van ontzuring in de vouw (de 'harten' van de katernen) van het boek duidelijk kleiner is dan in de buitenranden.

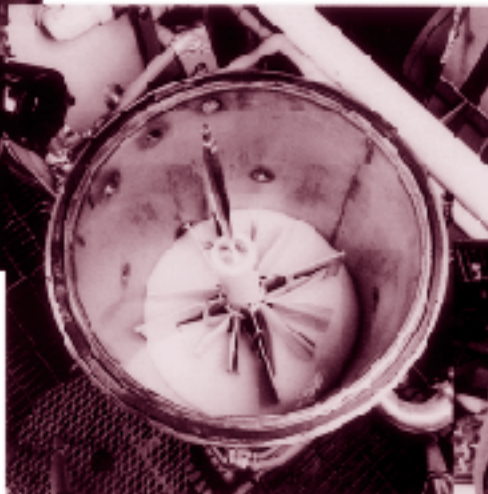
Mildere ontzuring

De geconstateerde problemen zijn uitvoerig met Archimascon besproken en in overleg zijn enkele aanpassingen in de procedure aangebracht. Zo worden de boeken die door reeds verzwakt papier en/of slechte toestand van de binding een verhoogd risico lopen op scheurtjes en/of verdere aantasting van de binding, voortaan op een andere, 'mildere' wijze ontzurd. Hierbij wordt het materiaal aan minder grote mechanische krachten blootgesteld. Medewerkers van Archimascon voeren hiervoor zelf de selectie uit.

Op de lange termijn

De resultaten van de eerste praktijkperiode massaontzuring zijn positief en stemmen hoopvol ten aanzien van de voortzetting van het ontzuringstraject in de toekomst. De geconstateerde nadelen zijn gering, en door de aanpassingen in de behandelingsprocedure reeds gedeeltelijk verholpen. Verder worden maatregelen overwogen om de nadelige behandelingseffecten nog verder tegen te gaan. De behandelingencontroles zullen worden voortgezet en er is een uitgebreider effectiviteitsonderzoek gepland, waarbij het lange-termijn-effect van de ontzuring op de sterkte van het papier zal worden onderzocht door middel van kunstmatige verouderingstests.

Henk Porck

Uit: *Ontzuren op een behoedzame wijze* (Brochure Archimascon 1999)

Het NLMD is de grootste deelnemer aan Metamorfoze. Een team van vaste en tijdelijke medewerkers van het NLMD heeft zich vanaf het begin intensief beziggehouden met de Metamorfoze-projecten. Nu de eerste resultaten er zijn, was dat voor de redactie van MM-nieuws aanleiding om de harde kern maar eens op de foto te zetten. Vlnr: Ellen Gloudie, Maaïke Kramer, Sjoerd van Faassen, Salma Chen en An van 't Oosten.

Foto: Hans van Dormolen. KB, Optische Technieken

Beter dan het origineel

Afgeronde projecten van het Letterkundig Museum

Projecten van het NLMD

Negen van de 25 door het Letterkundig Museum aangemelde en gehonoreerde conserveringsprojecten voor literaire collecties zijn inmiddels voltooid.

Dat zijn *De Schone Zakdoek*, de autograaf en voorstudie *De avonden* van Gerard Reve, *Dagboek uit Bergen-Belsen* van Abel J. Herzberg, de *Kopieboeken* van Uitgeverij L.J. Veen, en de collecties-Louis Couperus, Herman Gorter, Marcellus Emants, Herman Heijermans en J.J. Slauerhoff.

Beter leesbaar

Acht van deze collecties werden op microfilm gezet bij de afdeling Conservering en Optische Technieken van de Koninklijke Bibliotheek. *De Schone Zakdoek*, het tijdschrift dat in de jaren 1941-1944 in een oplage van één exemplaar verscheen, is vanwege de vele kleurige illustraties en collages in kleur verfilmd. Het verfilmingsbedrijf Hermann & Kraemer in Garmisch-Partenkirchen, Zuid-Duitsland, bleek daartoe technisch het best geoutilleerd. Zoals al eens bij een eerdere gelegenheid opgemerkt, is de technische kwaliteit van beide verfilmers uitstekend. Zelfs is het zo, dat veel van de brieven uit de *Kopieboeken* van Uitgeverij L.J. Veen, waarvan het papier van vaak zeer slechte kwaliteit is, op microfilm beter

leesbaar zijn dan de originelen. Van een borduurwerkje dat in *De Schone Zakdoek* voorkomt, lijkt het of je het op de film kunt aanraken.

Voor de toekomst

De samenwerking tussen het museum en de afdeling Conservering en Optische Technieken verloopt, na enige opstartmoeilijkheden en kinderziektes, inmiddels voortreffelijk. Het museum heeft er voor gekozen een te verfilmen collectie steeds in gedeelten af te leveren bij de KB. Zo blijft zo'n collectie zo lang mogelijk ter beschikking van de gebruiker. Een heel groot voordeel daarbij is natuurlijk, dat wij in hetzelfde gebouw gehuisvest zijn. Problemen kunnen zodoende direct opgelost worden.

De zestien nog lopende projecten bevinden zich in diverse stadia van het 'productieproces'. Een enkel project nadert zijn voltooiing, het merendeel echter heeft een doorloop in de volgende eeuw. Dankzij Metamorfoze is het Letterkundig Museum in staat een aantal belangrijke collecties die aan zijn zorg zijn toevertrouwd, optimaal te conserveren.

Salma Chen

Naast de projecten van het Letterkundig Museum werd inmiddels ook een aantal andere projecten voor het behoud van literaire collecties afgerond. De collecties **Cremer, Marsman en Couperus** van de Koninklijke Bibliotheek werden geconserveerd. De stadsbibliotheek Haarlem kon het project behoud **collectie-Beets-Hildebrand** voltooien. Een van de grotere projecten, de conservering van de **collectie-Van Eeden** van de UB Amsterdam, werd deze zomer tot een goed einde gebracht. Een mooie prestatie van de Amsterdamse projectorganisatie, voor wie dit veelomvattende en gecompliceerde project ook een leerproces was. In Amsterdam zijn ze nu klaar voor het nog grotere werk: de **Verwey-collecties, Multatuli en het Réveil-archief**.

De Zeeuwse Bibliotheek heeft twee projecten afgerond: de conservering van de **Boutenscollectie** en het behoud van de unieke collectie **ingekleurde kinderprenten**. Samen met **De Schone Zakdoek** en de collectie **Prentenboeken** van de Gemeentebibliotheek Rotterdam werden de prenten in kleur verfilmd en gedigitaliseerd door de firma Hermann & Kraemer in Garmisch-Partenkirchen. Afronding van het Rotterdamse project, dat meer nabewerking vergt, volgt binnenkort.

Het Frysk Letterkundich Museum voltooide in de herfst van haar veertigjarig jubileumjaar, en nog vóór de opening van haar nieuwe permanente tentoonstelling, het project behoud **Archief Selskip foar Fryske Taal- en Schriftekennisse**, hét trefpunt van het Friese literaire leven in de negentiende eeuw. Ten slotte werd het verzameld werk van de schrijfster **Wilma** door de Bibliotheek Apeldoorn op microfilm gezet.

Na twee jaar begint het Metamorfoze-programma vruchten af te werpen in de vorm van concrete resultaten. In de komende maanden zal dat in versneld tempo doorgaan. Het echte oogsten is begonnen.

Op 15 oktober j.l. heeft de Beoordelingscommissie 28 nieuwe projectvoorstellen goedgekeurd die voor conserveringssubsidie in aanmerking komen. Het gaat om projecten die aanspraak maken op de beschikbare subsidie voor het jaar 2000. Hieronder volgt een overzicht.

Gemeentearchief Maastricht – Archieven Pierre en Mathias Kemp

Gemeentearchief Sittard – Collectie-Felix Rutten; Collectie-Jacques Schreurs

Historisch Documentatiecentrum voor het Nederlands Protestantisme – Archief-prof. dr. J. Wille

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis – Kleine Nederlandse literaire collecties (Johanna van Gogh-Bonger, Jan Hilvers, J.A.N. Knuttel, Mina Kruseman, Multatuli, Henriette Roland Holst, Garnt Stuiveling, Guido van Suchtelen, Erich Wichman, H.P.L. Wiessing).

Koninklijke Bibliotheek – Auteursbibliotheek Henriette en R.N. Roland Holst; Oude Prentenboeken

Letterkundig Museum – Collectie-Bertus Aafjes; Collectie-Gerrit Achterberg; Collectie-Dirk Coster; Collectie-N.A. Donkersloot; Collectie-Forum; Collectie-De Gemeenschap; Collectie-Groot Nederland; Collectie-Willem Kloos; Collectie-Frans Mijnsen; Collectie-Multatuli; Collectie-J. van Oudshoorn; Collectie-E. du Perron; Collectie-Herman Robbers; Collectie-Henriette Roland Holst.

Multatuli Museum – Collectie-Multatuli

Museum van het Boek – Archief-Van Royen

Sociaal-historisch Centrum voor Limburg – Archief-Loe Maas

Stads-of Athenaeumbibliotheek Deventer – Overijsselse Oude Kinderboeken

Universiteitsbibliotheek Amsterdam – Réveil-archief (deelproject 1)

Universiteitsbibliotheek Leiden – Archief-Sijthoff (correspondentie 1851-1910); Archief-De Erven Bohn (correspondentie 1860-1921).

Ook in deze ronde is er weer sprake van samenwerking tussen verschillende instellingen. Het archief van Henriette Roland Holst, haar bibliotheek en een kleine collectie met betrekking tot haar politieke activiteiten worden door respectievelijk het Letterkundig Museum, de KB en het IISG geconserveerd. Nadat eerder de UB Amsterdam haar Multatuli-collectie voor conservering had aangemeld, volgen nu ook het Multatulimuseum (documentatie, libri annotati uit zijn bibliotheek en het archief van het Multatuli Genootschap), het Letterkundig Museum (aanvullend archiefmateriaal) en het IISG (correspondentie met F. Domela Nieuwenhuis). Daarmee is de nalatenschap van een van Nederlands belangrijkste schrijvers voor de toekomst veiliggesteld.

Metamorfoze-publicaties

Bij het BCB zijn van de meeste in de Metamorfoze-reeks verschenen rapporten nog exemplaren verkrijgbaar:

2 - *Massaontzuring van boeken uit de collectie van de Koninklijke Bibliotheek* - Henk Porck

3 - *Van de geestgronden tot Tibet* - Jenny Mateboer

4 - *Snelheid van papierverval* - Henk Porck

6 - *Digitalisering van microvormen* - Anita Ligthart

Ook kunt u nog exemplaren van oudere nummers van *Metamorfoze*

Nieuws bestellen: nos. 1, 3, 4, 6, 7.

En natuurlijk zijn al deze publicaties in te zien op de site van Metamorfoze:

<http://www.kb.nl/metamorfoze>

Bijeenkomst Metamorfoze

In februari zal het BCB een bijeenkomst organiseren voor de beheerders van

literaire, cultuur-historische en internationaal waardevolle collecties. Onderwerp van gesprek zijn de plannen van het BCB voor een vervolg op het huidige conserveringsproject in de periode 2001-2004.

Nieuws over de medewerkers

In augustus is BCB-medewerkster Ingeborg Verheul met zwangerschapsverlof gegaan. Inmiddels is zij op 2 oktober bevallen van een dochter, Hanna. Ingeborg Verheul zal nog tot begin 2000 afwezig zijn. Gedurende deze periode worden haar taken overgenomen door Femke van Otegem.

De landelijke verfilmingsactiviteit van de KB is aanzienlijk uitgebreid. Op dit moment werken zeven microverfilmers aan Metamorfoze-projecten. De coördinatie van de verfilming is in handen van Hans Knopper, medewerker van de afdeling Conservering en Optische Technieken.

Personalia

– *André Bouwman* is conservator Westerse handschriften van de Universiteitsbibliotheek Leiden

– *Salma Chen* is conservator bij de afdeling Collecties en projectleider Metamorfoze van het NLMD

– *Jenny Mateboer* was van januari 1994 tot december 1999 als wetenschappelijk onderzoeker werkzaam bij de sectie Bibliotheekonderzoek van de Koninklijke Bibliotheek.

– *Henk Porck* is conserveringsonderzoeker bij de sectie Bibliotheekonderzoek van de Koninklijke Bibliotheek

– *Johanneke Sytsema* is vakreferent Frysk van de Provinsjale Bibliotheek fan Fryslân.

De redactie heeft er naar gestreefd beeldrecht van de afbeeldingen te regelen volgens de wettelijke bepalingen. Degenen die niettemin menen alsnog zekere rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de redactie te wenden.

De roman *Kroniek eener parochie* van Jacques Schreurs werd in de jaren zeventig bewerkt als televisieserie onder de titel *Dagboek van een herdershond*. De rol van de hoofdpersoon, kapelaan Erik Odekerke werd gespeeld door de Vlaamse acteur Jo de Meyere.

Foto: Nederlands Audiovisueel Archief